

DIRECT DEMOCRACY - REFERENDUM OR REPRESENTATIVE DEMOCRACY

Abstract: In the various literary sources there is no equal treatment of the referendum as part of the democratic process. There are different opinions on this issue. On the one hand, those who deny direct democracy, respectively the referendum as an opportunity for making effective political decisions, and on the other - those who absolutize the possibility of practical use of direct democracy and referendum in the conditions of modern statehood. The third position is a unifying, in its opinion, direct democracy, referendums must be within representative democracy, but they should only be used cautiously under certain conditions. Some more typical such views are addressed in this article.

Author information:

Ivan Ivanov

PhD in History

✉ ivan.2000@gmail.com

🌐 Bulgaria

Keywords:

referendum, direct democracy, representative democracy, sovereignty, democracy

В различните литературни източници не съществува еднакво отношение към референдума като част от демократичния процес. В почти всички конституции на демократичните държави той е включен като важен елемент в управлението. Но отношението към него както в теорията, така и в практиката, е съвършено различно. Това отношение би могло да се разгледа в светлината на следните въпроси: Как и кога в условията на представителната демокрация, каквато е демокрацията на XX век, може успешно да се използва референдумът като инструмент на пряка демокрация? Доколко това може да бъде ефективно?

Съществуват различни мнения по поставения въпрос. От една страна са тези, които отричат пряката демокрация, респективно референдума като възможност за вземане на ефективни политически решения и от друга страна – тези, които абсолютизират възможността за практическо използване на пряката демокрация и референдума в условията на съвременната държавност. Третата позиция е обединяваща – според нея пряка демокрация, референдуми трябва да има в рамките на представителната демокрация, но те трябва да бъдат използвани предпазливо, само при определени условия. Някои по-характерни такива мнения са разгледани в следващите редове.

Известни са причините, поради които античната пряка демокрация става невъзможно да бъде практикувана в нейния автентичен вариант: историческото развитие на цивилизацията от градове-държави към големите държави прави невъзможно това. Така постепенно изкрystalизира идеята за представителното управление.

Още през XVIII век в съвременната политическа теория и практика се появява въпросът за пряката демокрация и нейните форми в рамките на представителната демокрация. Например, според **Еманюел Сийес** [9, с. 105], член на Учредителното събрание на Франция, на Конвента и виновник за преврата, отворил на Наполеон пътя към властта, от нацията, от третото съсловие, произтичат всички власти в държавата. Но той пледира за принципа на представителството, тъй като това е единственият

начин една власт да бъде ефикасна. Сийес смята, че пряката демокрация води до безпорядък и безсилие.

Според **Жан-Жак Русо** [3] суверенитетът, бидейки само упражняване на всеобщата воля, никога не може да се отчужди и суверенът, който е само едно колективно тяло, може да бъде представен само от себе си: властта може да се прехвърля, но волята не. Депутатите на народа могат да бъдат негови представители, те са само негови комисари, те не могат да решат нищо окончателно. Обосновавайки по този начин върховенството на народа, той стига до извода, че [3, с. 52]: “законодателната власт принадлежи на народа и не може да принадлежи никому другиму”. Според него [3, с. 85], “всеки закон, който не е утвърден от народа лично, е недействителен: това не е закон.” Русо издига идеята за прякото законодателство до нейния абсолютизъм. Според него, това е съвършеният модел за управление на обществото. Въпреки крайността на своите възгледи той е принуден да признае [3, с.85]: “Невъзможно е да си представим народа, събран на едно място да разисква обществените работи”.

Немския демократ **Мориц Ритингхаузен** [в 5, с.39] довежда идеята за прякото законодателство до абсурд. Според него представителната система е причина за всички неблагоприятия в държавното управление. Единственият изход е представителната система да бъде унищожена и се замени с пряко народно законодателство. Това, според него, е най-разумната и непогрешима организация на обществените дела.

Всъщност, преувеличаването и абсолютизирането на достойнствата на прякото народовластие довеждат до сближаване с възгледите на **анархистите**, които превъзнасят предимствата му. Такава е същността и на **популизма**. Като политическа позиция популизмът означава преди всичко обръщане към народа, обикновено срещу елита. Това може да доведе най-пряко до популистка демокрация, която е враждебна към представителността в държавното управление и се стреми да запази колкото се може повече власт в ръцете на обикновените граждани. Смята се, че референдумите са най-характерните му институционални средства.

В съвременната правна, социологическа и политологична литература също има различно отношение към пряката демокрация, съответно и към референдума.

Например, **Джовани Сартори** смята, че не бива да се абсолютизират тези две понятия. Според него [4, II ч., с. 44] “...демокрацията в социален смисъл е изградена от мрежа от малко общности и се крепи на жизнеспособността на участващите групи. Но всичко това не би се задържало и ден, ако не е гарантирано от една “суверенна демокрация”, която категорично не е пряката демокрация. И би било самозаблуждение, ако разглеждаме референдума и обществената инициатива в законодателството като съвременни еквиваленти и заместители на пряката демокрация.” Сартори прави обаче разлика между различните форми на т. нар. “демокрация на участието”, които той определя като: пряка демокрация, референдумна демокрация, изборна демокрация, представителна демокрация [4, I ч.]. Разликата между пряката демокрация и референдумната демокрация, смята той, се състои в следното: 1.Участникът в референдум прилича на участник в избори – той действа сам, в изолация, без да се включва в дискусиата, която е характерна за пряката демокрация (събранието); 2.Решението му не се предхожда от диалог, в хода на който да оформя мнението си; 3.При референдум поставените въпроси за обсъждане не се поставят винаги от самия народ.

Пряката демокрация Сартори нарича “*обозрима*”, защото античната демокрация е събирала хората на едно място и се гради върху обозримото поведение на хората. Това е възможно единствено при общност от няколко хиляди души. Референдумната демокрация той обозначава като: “*необозрима*”, тъй като тя се разпростира върху големи територии, където участниците не се виждат. Той пише [4, I ч., с.174]: “...

референдумната демокрация може да се възприеме като разновидност на пряката демокрация. Може да се каже също така, че тя преодолява времевите и пространствените ограничения на пряката демокрация. Но ако се съгласим и с това, приемаме, че съществуват поне два аргумента в подкрепа на тезата, че референдумната демокрация е самостоятелен вид демокрация. Първият аргумент е, че референдумната демокрация е пряка, доколкото не прибегва да посредници, но тя не притежава другата особеност на пряката демокрация: директност на взаимодействията. Тя е, така да се каже, пряка демокрация на изолирани, особени индивиди, а не взаимодействащи си участници. Това е една важна разлика. Вторият аргумент е, че механизмът на референдумите може да се използва в теорията и практиката на представителната демокрация. И ако това е така, би могло да се каже, че референдумната демокрация обединява представителната и пряката демокрация. Но подобно твърдение би било подвеждащо.” В заключение Сартори пише, че такава референдумна демокрация не съществува, но тя е технически възможна. Всеки избирател може да притежава видеотерминал, чрез който да гласува.

Джеймс Фишкин [7, с.74-75] също привежда данни, които навяват отрицателна реакция, относно възможностите да се взимат важни решения чрез референдум. Той цитира и анализира броя на референдумите на щатско равнище в САЩ. Само за 1990 г. те са 67 на брой. Според него през последните години те неимоверно са се увеличили в САЩ. В същото време се наблюдава масово отсъствие на интерес – гласувалите са по-малко от 5 % от регистрираните избиратели. През месец април 1978 г. само 2,1 % от регистрираните в Далас избиратели там са гласували за обединяването на Далас с гр. Клебърт. Според него различието в желанието за гласуване между избирателите на САЩ и някои други страни се дължи на факта, че самото американско общество е обхванато от отчуждението. По-нататък в текста ще бъдат посочени негови интересни модели на пряка демокрация.

Хората на “третата вълна” и “новата цивилизация” **Хайди и Алвин Тофлър** смятат, че вече не власт на мнозинството, а власт на малцинството е еретичният принцип на бъдещото държавно управление. Те пишат [6, с.105-107]: “Нашата сегашна масова демокрация е политически израз на масовото производство.... Днес...ние се отдалечаваме от индустриализма и се превръщаме в демасовизирано общество. Следователно става все по-трудно и дори невъзможно да се мобилизира едно мнозинство или една управляваща коалиция.” Те оспорват въобще връзката между управлението на мнозинството и социалната справедливост. Двамата автори заявяват [6, с.105-107]: “В обществата на II-та вълна управлението на мнозинството почти винаги означаваше период на справедливост за бедните. Защото бедните бяха мнозинството.... Следователно, управлението на мнозинството в общества, които навлизат в III-та вълна, вече не е само неприемливо като основополагащ принцип, но не и непременно хуманно и демократично.”

Отрицателно е отношението към референдумите и на **Стивън Холмс**, който в една своя статия пише [8, с.28]: “... в какво се стремят да убедят гражданите тези, които считат, че централна роля при промяна на конституцията и приемането на нови закони трябва да имат референдумите. Този подход се основава на мнението, че народният глас не е изразен адекватно чрез процеса на представителство. Предпочитанието към референдумите изразява привидно разумното убеждение, че най-важните решения трябва да се оставят в ръцете на политиците, но този принцип е доста по-недемократичен, отколкото изглежда на пръв поглед.” Визирайки по-нататък Източно-Европейските парламенти и тяхната легитимност Холмс смята, че опирането на референдуми в прехода към демокрация може да стане сламка, която строшава гърба на камилата. Според него парламент, който не може да решава самостоятелно основни въпроси стоящи за решаване пред обществото, а ги оставя за решаване чрез референдуми, не може да претендира за позицията на национален водач. И той дава за

пример “чехословашкият развод”, където чрез референдум бе съхранена федерацията, но тя беше предварително обречена от т. нар. “национален въпрос” и обременеността на федералния парламент с него.

В своя книга **Робърт Дал** [1] разглежда демокрацията, като продукт на ХХ век, която той нарича “полиархична” – така той назовава съвременната представителна демокрация. Дал се спира на плюсовете и минусите на пряката демокрация, за която той определено смята, че е неприложима при съвременните размери на държавите и градовете, в класическия ѝ вариант По въпроса за това дали са целесъобразни референдумите той пише [1, с.124]: “Референдуми? Трябва ли да има национални референдуми? А може би когато на дневен ред са поправки в Конституцията те са задължителни и се провеждат често. На другия полюс са САЩ – националната конституция не предвижда референдуми (национално референдуми там не са провеждани никога), макар те да са обичайно явление в Щатите. За разлика от САЩ обаче в повече от половината останали демократични страни референдум е бил провеждан поне веднъж.”

Интересно съвременен схващане за пряката демокрация предлага **Георг Саги**, която той нарича “социо-кибернетичен модел на пряка демокрация” [в 2]. Той смята, че хората избират политици карьеристи и принципът на демокрацията “правителство на народа, от народа, за народа” пропада. Честни социални решения могат да се вземат от огромно мнозинство, т. е. от самия народ, а не от шепа политици. Противоречивата природа на политиката, представителните форми на управлението, представляват най-голямата опасност за света. Принципът за свободата също се нарушава, защото хората нямат действителен избор да избират най-добрите за политици. За да се елиминират последствията от неправилен избор, според него се изисква един друг принцип: постоянна обществена възможност за корекция. Така той обосновава своя “социо-кибернетичен модел” на демокрация, който означава самоуправление на хората, според зададени от самите тях критерии. Според Саги доброто управление означава безпристрастна форма на пряка демокрация, вместо политическо ръководство. Това означава саморегулиращо се общество, което да включва цялото население в управлението. Самоуправлението трябва да включва следните принципи: увереност, че основните нужди и интереси на хората ще бъдат подsigурени; вземането на решения трябва да се прави от хората; целите да се постигат чрез непрекъснато съблюдаване на публичното недоволство; трябва да има средства, чрез които хората могат директно да влияят на социалните условия; наличие на контролна система у хората, за хората; решенията трябва да се основават на действителна информация за техните интереси; трябва да управлява законът – не отделният човек; управляващата система трябва да бъде безпристрастна, да гарантира, че обществения интерес е подкрепен от преобладаващото мнозинство и тази система трябва да предпазва от злоупотребите на управляващите на всички нива.

Саги подчертава, че управленията, базирани на социокибернетиката са кооперативни, непредубедени системи за разлика от политическото представителство. Представителите имат различни, а не общи цели. В повечето случаи те се влияят не от хората, а от групи със специални интереси. Освен това политическите представители предпочитат някои теми пред други.

До тук споменатите схващания за пряката демокрация и референдума разбира се не изчерпват всички съществуващи такива, но те подчертават полярното разслоение “за” и “против” тях съществуващи в литературата.

Следва да се отговори на един друг въпрос: има ли бъдеще референдумът? Ще излезе ли той извън рамките на познатите до сега начини за провеждане? Това засяга и бъдещите форми на демокрацията, която при всички случаи ще се развива в непознати за времето посоки. Бързо променящата се съвременна действителност и теоретични знания за обществото дават някои нови модели за осъществяване на пряка демокрация,

които в значително степен променят и традиционната представа за референдум. Цитираните до тук автори дават интересни предложения в това отношение:

Така например, **Джеймс Фишкин** мотивира следните *три модела на пряка демокрация* [7]:

I-ви модел: “Системи на простия екран”. Той предполагаемо свързва целия американски електорат с двустранна компютърна система, каквато е Warner – Amex Qube – телевизионна система, даваща възможност хората да гласуват по домовете си. Според него по този начин може да се въведе т. нар. “т е л е д е м о к р а ц и я”. За да се осъществи тази идея той смята, че е необходимо да се сменят всички представителни институции (визира тези на САЩ). Конгресът се запазва, за да се съставя дневния ред. Изпълнителната и съдебната власт, ще действат като преди, но законодателните функции ще бъдат единствено в ръцете на обществеността, която ще се произнася чрез телевизионната система. Все пак, Фишкин определя като ограничена тази идея, защото, според него тя предизвиква две възражения: първо се отнася до степента на компетентност на хората; второ се отнася до емоционалната страна, екзалтираността на хората, които ще натиснат бутоните на системата. Той пише [7, с.34]: “Ако единственото изискване за ново законодателство беше обикновено гласуване на обществените маси след вечерните новини, при условие, че тези маси са екзалтирани, то тогава бариерите пред тиранията на мнозинството ще бъдат твърде малко”.

II-ри модел: “Системата на представителния екран”. Според тази система се свързва същата телекомуникационна система с представителна извадка от електорат, а не като предишната, с целия електорат. Приема се, че всяка такава извадка е временна, за да няма съмнение, че членовете на избраната група ще се отличават от широкия електорат. В същото време представителните институции функционират по познатия до сега начин, но всеки законодател получава инструкции от представителни извадки от даден състав електорат. (Например, конгресменът получава извадки от съответния изборителен район, сенаторът от съответния щат, а президентът – извадки от цялата нация). За този модел може да се каже, че резултатите от запитването в определена степен ще бъдат открити за интерпретиране и манипулиране.

III-ти модел: “Плебисцитен модел”. Особеното тук е, че при него няма свързване с екран. Вместо това има поток от проучвания на общественото мнение (или т. нар. “въображаем плебисцит”). Политическите деятели не се смятат обвързани с резултатите от някое определено проучване на общественото мнение. Вместо това те действат в съответствие с едно широко обществено предвиждане, полученото от въображаемо проучване на общественото мнение – въображаем плебисцит. Според Фишкин, плебисцитният модел се разпространява чрез проучванията на общественото мнение и не е присъщ само на демократичните държави. По негово мнение, в тоталитарните държави пръв Едуард Швернадзе през 80-те години е ползвал този модел. Освен това той дава едно разбиране за демокрацията, която отговаря на плебисцитния модел и “неговите вариации – преките първични избори и р е ф е р е н д у м и т е” (курс. мой.), [7, с. 36].

Интерес представлява и едно друго предложение на Джеймс Фишкин – т. нар. “Национален симпозиум” [в 2, с.122–125]. Това е формата на пряката демокрация, удовлетворяващи специфични американски обществено-икономически нужди, но неподходяща за останалите демократични страни. Националният симпозиум има за цел да допълни американската система на президентските номинации, превърнала се в квази-плебисцитен процес, изключително зависим от случайни промени в общественото мнение и от резултатите при първичните избори. Според този модел, избрана въз основа на случайна (стратифицирана) извадка група от около 6 млн. граждани би трябвало да се свика през месец януари в годината на президентските избори преди още да започнат предизборните събрания и първичните избори, за да се

срещне в три поредни дни с кандидатите за президентска номинация от Демократическата и Републиканската партии. По време на пресконференциите и разискванията тези граждани биха могли да се ползват от съветите на експерти. Най-накрая те трябва да приключат дискусиите с гласуване, където да изразят предпочитанията си към кандидатите. Така националният симпозиум ще изпълнява ролята на общоприет критерий, като така ще се намали влиянието на предварителните проучвания, в повечето случаи изразяващи повърхностни и необмислени мнения. Подобни проекти съществуват и във Великобритания, и в Германия.

Хайди и Алвин Тофлър [6, с.114–115] разказват за откриването на първото в света електронно кметство по кабелната телевизионна система “КЮБ” в Кълъмбъс, щата Охайо. Там жителите участвали чрез електронна връзка в една телевизионна политическа среща. Те се включвали в дискусиите чрез натискане на бутони “да” и “не” по повдигнати в срещата въпроси.

Идеята за т е л е д е м о к р а ц и я т а се споделя и от други автори и политици. Например, **Рос Перо** в кандидат президентската си кампания в САЩ прави предложение да се даде възможност на американците да гласуват чрез електронни системи [2,с.125].

Противник на теледемократията е **Джовани Сартори**. Отрицателното му отношение към нея се съдържа в следното негово твърдение [4, II ч., с.44]: “...когато са включени огромни територии и цели нации, пряката демокрация става неприложима. В съзвучие с това поддържам тезата, че една електронна, “референдумна демокрация” макар и технически осъществима, би била катастрофална, а и най-вероятно и самоубийствена”.

Представеното съдържание дава възможност да се експлицират следните

обобщения и изводи:

Съществуват три позиции по отношение на референдума като политико-правен институт на пряката демокрация, които се изразяват в следното –

1. Умерена позиция, според която референдумът дава възможност за вземане на ефективни политически решения.

2. Позиция на абсолютизиране възможността за практическо използване на пряката демокрация и референдума в условията на съвременната държавност.

3. Според третата позиция, референдуми трябва да има в рамките на представителната демокрация, но те трябва да бъдат използвани предпазливо, само при определени условия.

References:

1. **Dal, R.**, Za demokratsiyata, Sofia 1999
2. **Dal, R.**, Problemat za grazhdanskata kompetentnost, sp. „Politicheski izsledvania“, br. 2 / 1994
3. **Ruso, Zh.-Zh.**, Obshtestveniyat dogovor, Sofia, 1946
4. **Sartori, Dzh.**, Teoria na demokratsiyata, 1 i 2 chast, 1992
5. **Stoychev, St.**, Razvitie na pryakata demokratsia, Sofia, 1980
6. **Toflar, A. i Toflar, H.**, Novata tsivilizatsia, Sofia, 1995
7. **Fishkin, Dzh.**, Demokratsia i deliberatsia, Sofia, 1993
8. **Holms, S.**, Vrashtane kam chertozhnata daska, sp. „Politicheski izsledvania“, br. 1 / 1994
9. **Shatle, F., Dyamel, O., Pizie, E.**, Istorია na politicheskite idei, Sofia, 1998